

Olasz jezsuiták és a magyar ellenreformáció

LEONARDO
VICIDOMINI

1968-ban született. A Nápolyi Egyetem Orientalisztikai Intézetében szerzett diplomát. Magyarországon és Közép-Európa történelmével foglalkozik.

Megjelent a Societas 1994. 4-5. számában.

¹Bitskey István, *A magyarországi reformáció és ellenreformáció legújabb mérlege*, Budapest, 1978, 15-16.

²Zsilinszky Mihály: *A magyarországi ellenreformáció történetének főbb forrásai*, Budapest, 1880, 37-39.

³Oláh Miklós 1493-ban született Erdélyben, *Mon. Ant. Hung.*, I., 6-12.

⁴Meszlényi Antal: *Magyar jezsuiták a XVI. században*, Budapest, 1965, 40. P. Claude (Le) Jay

(Iaius), c. 1500-1552, Bécs. ⁵A „sienai doktor Licinius”, a nagyszombati kollégium főintendánsa (*Mon. Ant. Hung.*, I., 18.).

A 16. század közepe táján a protestantizmus nem csupán Magyarországon terjedt el, hanem annak keleti tartományában, Erdélyben is. Főként a német anyanyelvű szászok tértek át, habár Ferdinánd király a diétákon többször is kinyilvánította az eretnekek iránti ellenérzését.¹ A vallásos életen erősen érezte hatását a török hódítás, amely a protestantizmus terjedésével párhuzamosan a tudományok és az oktatás hanyatlását is eredményezte.

Úgy látszott, hogy a katolicizmus tekintélyének helyreállítása és a szellemi élet felfrissítése Magyarország megmaradó területein összekapcsolható.² Ennek lehetőségét ismerte fel a nagy humanista püspök, Oláh Miklós,³ akinek fő céljai között szerepelt a katolicizmus és az oktatás helyreállítása. Az erre irányuló buzgalma és érdeklődése a regensburgi diétán született, ahol akkor először hallgatta a francia Claude Le Jay atya, Szent Ignác első társai egyikének prédikációját.⁴

Oláh püspök már az ötvenes évek közepén kezdett zsinatokat tartani saját egyházmegyéjében a klérus lelki életének megújítása érdekében a sienai Pietro Illicino⁵ támogatásával, miközben a neves jezsuita teológus és író, Canisius Szent Péter, akit később szentté és az egyház doktorává avattak, az Alapítóhoz írott egyik levelében hangsúlyozta Jézus Társasága jótékony munkájának szükségességét Magyarországon; Szent Ignácnak ez a vágya haláláig megmaradt.⁶

A jezsuiták hamarosan fontos szerephez jutottak a vallás terjesztésében. A nyomda megnyitása és az ehhez kapcsolódó tervnek a megvalósítása a belga Francesco Beller⁷ nevéhez fűződik, bár a jezsuiták előtt már a protestánsok is alkalmazták ezt a módszert, amely lehetővé tette vallásuk gyorsabb terjesztését.⁸

Ami az oktatás területét illeti, a jezsuiták kollégiumokat alapítottak, ahol latin, görög és héber nyelvet tanítottak, Cicero, Quintilianus, Vergilius, Horatius, Terentius és Livius olvasásán keresztül eljutottak a skolasztikus teológiához és filozófiához. Tanítványaikkal komolyan foglalkoztak, még szokásaikat is ellenőrizték, és keményen megbüntették őket, ha megsértették a fegyelmet. Természetesen az egyik legsúlyosabb fegyelemsértésnek az eretnek tanok iránti vonzódás és a protestáns könyvek olvasása számított: ez a kollégiumból való kizárást vonta maga után.

⁶Jablonkay Gábor: *Jézus Társaságának első érintkezései Magyarországgal*, Katolikus Szemle, Budapest, 1909. 65.

⁷Francesco Beller 1557-ben Anversában született, 1577-től jezsuita, Obendorfban halt meg 1618-ban: MHSI, *Catalogi Provinciae Austriae S.J.*, I.(1551-1600), Lukács L. S.J. gondozásában, Romae 1978, 628.

⁸Rácz Zoltán: *A jezsuiták Magyarországon*, Világosság, Budapest 1931.55-56.

⁹Horváth Zoltán: *A nagyszombati katolikus érseki főgimnázium története*, Budapest 1960, 45-50.; Ipolyi Arnold: *A Nagyszombati iskola a XVI. században*, Katolikus Szemle, Budapest 1887. 75-77.

¹⁰Mon. Ant. Hung., I., 62-63.,nt.7.

¹¹Gyenis András: *A jezsuita rend hazánkban, rendtörténeti vázlat*, Budapest 1950, 115-118.

2 Mon. Ant. Hung.,I., 242.

¹³Ivi, 21.

¹⁴Ivi, több helyen; Schinosi, F.: *Istoria della Compagnia di Gesù al Regno di Napoli* I., Napoli 1706, 216., 231., 254., 305.

A kollégiumokban, így a nagyszombatiban is, amelynek főintendánsa akkoriban a már említett Pietro Illicino volt, a diákokat versenyre buzdították; ebből a célból készültek írásművek, rendeztek szavalóversenyeket, vitákat vallási kérdésekben, melyek rendszerint a nagy nyilvánosság előtt zajlottak.⁹

A Béccsel való kapcsolat javítása érdekében a magyar városokba számos jeles prédikátor érkezett, köztük az olasz Gabriele Mercati.¹⁰ Oláh püspök többször hívott össze színódust, amelybe lelkigyakorlatokat is beiktatott; így a magyar klérus lelki képzettségében jelentős javulás következett be, miközben misszionáriusok apostoli útjait is kezdték szervezni.¹¹ A lelkigyakorlatok tartásának javaslatát egy jezsuita szerzetes, Vitoria terjesztette elő, aki részt vett az 1560-61-es zsinatokon.¹²

Giovanni Vitoria Burgosban (Kasztília) született, a Társaságba Rómában lépett be 1549 márciusában, miután magával Szent Ignác elvégezte a lelkigyakorlatot; 1578. május 22-én halt meg Nápolyban. A nápolyi jezsuiták történésze, Francesco Schinosi terjedősen a „mi európai szellemű híres misszionáriusunk”-ként említi. Miután befejezte tanulmányait a Római Kollégiumban, Vitoria Bécsbe költözött, ahol 1551-ben pappá szentelték, letette az örökfogadalmat (1562), majd a kollégium rektora lett. Az egyik legfőbb támogatója volt a nagyszombati kollégium alapításának. Ragaszkodott hozzá, hogy Konstantinápolyba mehessen a török császár követének kíséretében, majd ott maradt valamilyen ürüggyel, „*hogy imígyen nyerhessünk néhány lelket a Mi Urunk Jézus Krisztusnak, vagyis hogy segítségükre legyünk, hogy sokan ne a keresztény papok hiányában vesszenek el*”, mint azt 1559. március 22-én Láinez generálishoz címzett levelében írta.¹³

Miután visszatért Olaszországba, Vitoria Messinában volt rektor (1565), majd vizitátor Szardínia tartományban, rektor Nolában; prédikált Salernóban, Venafróban, Teramóban... 1570-ben a Marc Antonio Colonna vezette pápai flotta káplánjaként részt vett a lepantói ütközetben. 1575-ben már Tarantóban találjuk, mint Lelio Brancaccio püspök munkatársát; később a nápolyi tartomány kongregációja megválasztotta képviselőnek a Prokurátorok Kongregációjába.¹⁴

A protestantizmus nagyon elterjedt volt Erdélyben is; az 1557-es diéta idején Magyarországnak ezen a részén a katolicizmuson kívül képviseltette magát a lutheranizmus, a kálvinizmus és az unitarizmus. 1571-ben, Zsigmond János halála után a Báthory-család lépett a hercegi trónra. Azon kevés családok egyike volt, amely megmaradt a katolikus hitben.¹⁵ Báthory Istvánnak szándékában állt a jezsuiták letelepítése uradalmain; az ukrán Leleszi érkezett elsőként Erdélybe 1579-ben,¹⁶ őt követte az olasz származású P. Odescalchi.

Luigi Odescalchi Comóban született 1548-ban, a római kollégiumban tanult, 1562-ben lépett be a Társaságba; 1579-ben Krakkó-

¹⁵Rácz Zoltán: *in.*:60-61.

¹⁶*Mon. Ant. Hung.*, I., 28*-29*; II., 619., 1022.

¹⁷Velics László:
Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából, Budapest 1975, 80-83

¹⁸Scaduto Mario:
Catalogo dei Gesuiti d'Italia 1540-1565 Inst. Hist. S.J., Roma 1968, 107.; *Mon. Ant. Hung.*, I., II. több helyen

¹⁹Velics László:
Vázlatok, 90. Schinosi F.: Im: 216., 231., 254., 305.

²⁰Antonio Possevino:
Transsylvania, megjelent Dr. Veress Endre szerkesztésében a *Fontes Rerum Transsylvanicarum* 1913. 3-as számában.

²¹Kelényi B., Antonio Possevino(1533-1611), *Jezsuita arcélek*, Budapest 1914. 5-6.

²²Uo. 4.

ban nyelvtant és retorikát tanított. Amikor elrendelték, hogy Erdélybe menjen, ahol az új kolozsvári kollégium alapítását bízta rá, Lengyelország apostoli nunciusa, Giovanni Andrea Gagliari azt írta Tolomeo Gallio érseknek, hogy „több, mint szívesen fog menni, minthogy Krakkóban nem látja munkájának oly nagyon remélt gyümölcsét”.

Odescalchi misszionáriusként dolgozott az erdélyi falvakban, és gyakran bonyolódott élénk és kemény vitákba unitárius és protestáns lelkészekkel közönség előtt is.¹⁷ Kolozsvári tartózkodása idején sok, hírekkel teli levelet írt a város és a kollégium életéről, amelyekben kifejezte az erdélyi herceg nagylelkű vendégszeretete miatti háláját. Nápolyban halt meg 1585-ben.¹⁸

Ebben az időben aktívan működött a jezsuiták nyomdája, amelynek első kiadványát ma is őrizzük. Címe: *Theses de puro et expresso Dei verbo... ad disputandum publice propositae, cum Claudio poli in Transsylvania novum Gymnasium Soc. Jesu aperiretur 1581.*¹⁹

Antonio Possevino jelentős módon járult hozzá a magyarországi katolicizmus helyreállításához. Mantovában született 1533-ban, 1559-ben lépett be Jézus Társaságába, egy évre rá Piemontéba küldték, majd tíz évre Franciaországba. 1577-ben XIII. Gergely pápa Svédországba küldte, ahol sikerült katolikus hitre térítenie III. János királyt. 1581-ben érkezett Lengyelországba, és onnan foglalkozott a magyar ügyekkel is; ebben az időszakban ugyanis Báthory István erdélyi herceg uralkodott Lengyelországban. Erdély mindig nagyon kedves volt számára, és örömét levélben is kifejezte XIII. Gergely pápának, amikor rábízta a küldetést: „Szentséges Atyám, ha azokban a provinciákban, amelyekbe Szentséged az elmúlt esztendőkből küldeni méltóztatott, mindig éreztem az Isteni Gondviselés hatalmas erejű támogatását, őszinte szívvel bevallhatom, hogy leginkább mégis Erdélyben érintett meg, ahová most visszatérek...”

Possevino elmélyedt a magyar történelemben, és kétszeri átutazása során Magyarországon, valamint hosszas erdélyi tartózkodása alatt alkalma volt jól megismerni a helyi problémákat, olyanra, hogy könyvet is írt róla, *Transsylvania* címmel²⁰ (Vilno, 1584). Ez a mű nagyon szíves fogadtatásra talált mind a Szent-széknél, mind pedig a Jézus Társaságban.²¹ Különösen fontos valási szempontból az a mód, ahogyan a korabeli Magyarország sürgető szükségleteit megközelíti. Azon a véleményen volt, hogy sok papot kell küldeni Erdélybe a katolikus hit határozott és elszánt visszaállítása érdekében. „Ma mintegy ötven papot kérnék. Őket befogadó helyben és népben nem lesz hiány, derekasan együttműködőnek Isten szent akaratával. És a latin nyelvvel, amit sok magyar nemes ért, és amit már sok pap is szívesen bírna, valamint tolmácsok útján, mint azt Indiában is teszik, és a nyomtatott könyvekkel, és szükséges lenne, hogy még többet nyomtassanak, és a nyelv megtanulása által, amely nem annyira nehéz, bár nagyban különbözik más nyelvektől, sokra vihetnék az isteni kegyelem segítségével...”²²

²³ Bescapé Giacomo:
Le condizioni dell'Ungheria nel 1584, secondo una relazione di Antonio Possevino
Roma 1934. 20-23.;
Leonardo Vicidomini:
Venezia e Ungheria alla fine del XVI secolo: Le relazioni commerciali, Istituto Universitario Orientale di Napoli 1992-3. 58-59.

²⁴ Testore, C.:
Enciclopedia Cattolica, IX., Città del Vaticano 1952. 1836-37.

²⁵ Schinosi, F.: *Istoria*, I., 397., 486-487.;
Catal., 642.; *Mon. Ant. Hung.*, II., 8*, és több más helyen; III., 11., 47., 137.

²⁶ *Catal.*, 665.; *Mon. Ant. Hung.*, II., 416., 983., és más helyeken.

A vallási problémákon kívül Possevinót társadalmi kérdések is foglalkoztatták. 1583-ban számos levelet és emlékeztetőt írt a pápának és több prelátusnak, amelyekben Magyarország gazdasági, politikai és társadalmi helyzetéről ad leírást. Észrevette, hogy a nemesség nagyon elszegényedett, Ausztriába vagy Csehországba menekült a török elől, míg a parasztok annyian voltak, hogy joggal mondhatta az apostoli nuncius: „*belőlük... áll a magyar birodalom*”.²³

Possevino később Oroszországba ment, hogy kibékítse Báthory Istvánt és IV., Rettegett Ivánt, és egyúttal előmozdítsa az orosz és a római egyház egyesítését; de nem sikerült mást elérnie, mint néhány kedvezményt a katolikusok számára. Szerencsésebb volt közreműködése a rutén egység megeremtésében. Possevino ekkor visszatért Padovába teológiát tanítani (1587-1591). Megpróbálta kibékíteni IV. Henrik francia királyt is az egyházzal. 1611. február 26-án halt meg Ferrarában.²⁴ Tizenkét szerzetes érkezett ekkor Erdélybe, köztük Capece és Fanfoni.

Ferdinando Capece 1545-ben Salernóban született ősi nemesi nápolyi család sarjaként. Kitűnt klasszikus, filozófiai és jogi műveltségével. 1571-től jezsuita; sürgette XIII. Gergely pápánál a római angol kollégium megalapítását. Később Krakkóban dolgozott. Amikor Báthory István király 1583-ban Kolozsvárott megalapította a Seminarium pontificium et regiumot, Claudio Acquaviva generális neki adta a rektori megbízatást. Ott is kitűnt lelkipásztori buzgóságával; olyannyira, hogy amikor 1586-ban kitört a pestis, tevékenyen részt vett a betegek ápolásában, majd miután megkapta a kórt, az év júliusában, negyvenévesen, mindenki nagy fájdalmára elhunyt.²⁵

Girolamo Fanfoni Velletriben született 1557-ben, kiváló eredménnyel végzett tanulmányai után 1578-ban lett jezsuita szerzetes, hamarosan pedig a római szeminárium prefektusa. 1584-ben a kolozsvári kollégiumba küldték, ahol retorikát és dialektikát tanított, és a kollégium tanulmányi prefektusa volt. Miután a haldokló P. Capece kinevezte pestisben szenvedő szerzetestársai rendfőnökének, hamarosan Fanfoni is megkapta a betegséget, és 1587. augusztus 17-én elhunyt.²⁶

A pestis megtizedelte a jezsuita rend képviselőit, de hamarosan érkeztek mások Spanyolországból és Olaszországból, hogy visszaállítsák a jezsuita iskolák megszerzett hírnevét. Kétségtelen azonban, hogy abban a korban, amikor a magyar katolicizmus válsága a legmélyebb volt, az olasz jezsuiták különlegesen fontos szerepet játszottak a katolikus szellem újjáélesztésében.

Németh Edina fordítása